

Prověrka humanismu [1965]

Docela na závěr divadelní sezóny (koncem července) byla Ioni v Divadle Na zábradlí uvedena v režii Jana Grossmana nová hra Václava Havla „Vyrozumění“. (Text hry vyšel v říjnovém čísle „Divadla“). Děj se odvíjí v kterémsi „úřadu“, o němž se nedozvíme po celou hru nic bližšího. Ředitel podniku je zcela izolován od zaměstnanců i od provozu (přijde jen řeč na to, že si bere domů faktury a úřední razítko), takže se o převratných změnách, zaváděných v úřadě jeho náměstkem, dozví až poté, když je jimi sám zasažen. Dostává na stůl spis, psaný v neznámém jazyce, a od své sekretářky slyší, že to je nějaké velice důležité vyrozumění v nové úřední řeči ptydepe. Zjišťuje, že podniku bylo již zřízeno zvláštní ptydepové učiliště, kam chodí na školení už všichni kromě něho, a také překladatelské středisko, z něhož se má později stát ptydepová poradna. Středisko bylo umístěno do místnosti účtárny, která byla zase přesunuta do sklepa. Ředitel Gross chce celému nesmyslu čelit a volá svého náměstka k odpovědnosti. Dochází k střetnutí, v němž ředitel podléhá především v důsledku kompromisů, do nichž se nechává zaplést; postupně je sesazen na náměstka, vyhozen z úřadu, zastává funkci fízla, stává se znovu náměstkem a konečně je zcela rehabilitován a je znovu ředitelem úřadu. Protože se však dopouští vždy nových kompromisů, nemůže odhalit podstatu celého komplotu, ale musí přihlížet neupřímným, aranžovaným scénám těch, kteří „prozřeli“ a bez skrupulí prohlašují, že byli podvedeni, takže vložili svůj život do boje za nesprávnou věc. Hlavní viník, náměstek Baláš, se pokouší nejprve zamést stopy tím, že poukáže na odpovědnost všech. Ale neuspěje; ti, kteří „prohlédli“ (a kteří dosud celou akci prováděli), chtějí „znát“ konkrétní osoby, jména viníků. Domluvili se již předtím na společném postupu a chtějí jako viníka označit Baláše, který se mezitím stal ředitelem. Ale Baláš je prohnáný a vyzná se v situaci (ze všech má nejlepší postřeh pro skutečnost); v obtížné situaci označí za hlavního viníka svého blízkého spolupracovníka, takřka přítele, který se právě v poslední době od něho odtrhl. Tak zachrání svou pozici a zůstává náměstkem ředitele. Ve funkci zůstávají kromě absurdně obětovaného Kubše všichni; v Grossmanově režii byla vyřazena i tato jediná výjimka nápadně stejným personálním obsazením Kubše a nového „pobočníka“ Šuby. Ředitel Gross nežije dlouho v iluzích, že dojde zase k návratu přirozeného lidského jazyka; opět proti jeho vůli, ale díky jeho kompromisnictví se začíná zavádět jiný, opačný umělý jazyk chorukor. Kruh je uzavřen, všechno začíná zdánlivě znovu.

A přece se cosi změnilo. Byla odhalena humanistická fráze. Gross stejně jako na počátku, ještě i na konci deklaruje své zásady: humanismus, každý úředník je především člověkem a musí být stále víc člověkem, boj za vítězství rozumu a mravnosti. Co bylo možno na počátku ještě snad brát

vážně, stává se nyní fraškou. Gross říká jiným i sám sobě, že nechce opakovat své staré chyby, že chce začít znovu a docela jinak, že tentokrát už neuhne před ničím, i kdyby tím riskoval existenci. Vzápětí však se ke svým starým chybám vrací a uzavírá spojení právě s tím, kdo jej likvidoval; uzavírá toto spojení ze zbabělosti, ale konejší přitom své svědomí sobě samému předstíranou shovívavostí a novou důvěrou ve spolupráci s náměstkem na uvedení věcí do normálních kolejí. Mlčky souhlasí se svalením viny na bezvýznamnou osobu Kubšovu, který Balášovi obstarával jen jakousi klaku, a dává do ruky svého protivníka zase všechnu moc k tomu, aby vyřešil věci po svém. A když se Baláš hned na začátku rozhoduje propustit sekretářku Marii, která se nakonec přece jen odvážíla přeložit odstavenému řediteli Grossovi ono ptydepové vyrozumění (na němž je vlastně založena jeho rehabilitace), nezastane se jí a poskytne jí na odchod jen několik zmatených frází na útěchu a k povzbuzení. Marie, která vyhozenému Grossovi před časem sehnala ze soucitu a z kolegiality jiné zaměstnání, odchází nyní z „úřadu“ provázena Grossovými slovy: „Hlavně teď nesmíš ztratit naději, úsměv, lásku k životu a víru v lidi.“ Je dojata. „Tak hezky tady se mnou ještě nikdo nepromluvil.“ Falešný humanismus ředitele Grosse, který chce údajně „zde zachránit poslední úlomky lidství“, je odhalen jako zastřená bezcharakternost. A protože zastřená bezcharakternost je horší než otevřená lumpárna, je Gross nebezpečnější a zkázonosnější postavou než Baláš. Baláš porozuměl situaci ze svého stanoviska dobře, už nechce dělat ředitele, tuhle nerozváženost už jednou udělal a nechce ji opakovat. Málem zůstal v izolaci a mohl velmi špatně dopadnout. Balášové jsou bez Grossů na dlouho nemožní a potřebují je naprosto nezbytně. Baláš pochopil, že mu Gross není nebezpečný, už mu věří, protože ví, že je na něj „spolehnutí“. Když si Gross povzdechne (už pokolikáté), že by chtěl být zase malým chlapcem, že by začal docela jinak, poznamená Baláš: „Začal bys možná jinak, ale skončil stejně, tak to máš fuk!“ Baláš je cynik, ale vidí přesně, byť v úzkých mezích. On sám nemůže dělat nic jiného, než co dělá. Jediné možné řešení je jeho sesazení. Gross je větším viníkem než Baláš, protože odpovídá za všechno, co Baláš dělá (schvaluje to nakonec), ale nadto umožňuje, aby Balášové existovali.

Všechny peripetie likvidace ředitele a jeho opětovné rehabilitace mají své širší pozadí, které je ve hře jen naznačeno. Baláš se při zavádění ptydepe dovolává nejen postoje „drtivé většiny úředníků“, ale i toho, že „nahore všichni ptydepe upřímně fandí“ jako experimentu. Sekretářka Hana si také myslí, že to je nějaká širší akce, protože s tím přišli i jinde. Největší absurditou je samo vyrozumění, které na jedné straně dokládá, že nadřízený orgán používá nového úředního jazyka ptydepe, ale jehož obsah svědčí zase pro to, že nadřízený orgán je proti zavádění ptydepe („Náš vztah k této akci byl vždycky naprosto odmítavý, protože ji hodnotíme jako

hluboce škodlivý pokus postavit úřední styk na zmatený, nereálný a antihumanistický základ.“). Obecná situace je tedy od počátku zmatečná, absurdní; také absurdita zná postup od všeobecného ke konkrétnímu. Absurdnost v Havlově hře trvá od počátku do konce a míní pokračovat ve svém trvání. A přesto došlo uprostřed této absurdnosti k základnímu pokroku, totiž k odhalení fráze jakožto fráze. Fráze zastírá pohled na absurditu, kašíruje ji, poskytuje jí mimikry. Absurdita v prvních scénách není zřejmá ve svém plném rozsahu, nakonec je pročištěna a vyjevena vcelku díky rehabilitaci fráze, která je odhalena jakožto fráze a stává se tak součástí absurdity, neboť je rehabilitována právě jakožto fráze. Absurdnost dosahuje svého vrcholu a nejčistší kvality tam, kde je konfrontována s prostým, obyčejným člověkem, který potřebuje pomoc. I to je, žel, součástí absurdity, když je propuštěná Marie dojata ředitelskými frázemi, zakrývajícími jen zbabělost, bezcharakternost a zradu, nebo když pracovníci účtárny protestují proti umístění ve sklepě a formulují svůj protest v jazyku ptydepe, protože se rozšířila pověst, že stížnosti v ptydepe budou mít při vyřizování přednost. Ale jenom jedno je rozhodující: tváří v tvář těmto podváděným, utlačovaným a manipulovaným lidem, kteří si neuvědomují ani svou obecnou situaci ve správných rozměrech, se ukazují Grossové jen jako ještě odpornější podoby Balášů, kteří cynicky prohlašují: „Když jde o člověka, neštítíme se ničeho!“

Havlova hra ústí v otázku: kdo je bližním Marie, vyhozené z úřadu, protože přeložila ptydepový text bez absolutoria, a to ve chvíli, kdy se ptydepe už rušilo? Je jím Gross, je jím Baláš, jsou jím všichni ti, kteří „prozřeli“? V závěru hry odcházejí všichni slavnostním, pohřeb připomínajícím způsobem a s příbory v ruce na oběd, Marie si bere své věci, oblékne se, naposled se rozhlédne a dojata odchází. Najde někde bližního?